

Муниципалдыг бюджеттен хандырылгалыг нити ооредилге чери
структурлуг каттыжылга Хову-Аксы ортумак школазынын
уруглар сады «Хунчугеш»

Ийиги болуктун уругларынга кичээл.
**Темазы: «Кырган- авамнын эдилелдери,
савалары».**

Кижидикчи башкы: Чамбал А.Х.,
1-ги категориянын башкызы.

2020 чыл.

Темазы: « Мээн кырган-авамнын эдилелдери, савалары».

Сорулгазы: Улусчу чаагай чанчылдары нептередири, Тыва кижинин ажыглап чоруур эт-херекселдерин адап, сактып ооренири.

Дерилгези: огнун бичелеткен хевири , ожук(бичелеткен хевири), паш ,хымыш, дазыл аяк, шай согаажы биле балазы,хонек, тараа соктаар согааш-бала(бичелеткен хевири),деспи,когээржик, ээргииш, аптара (бичелеткен хевири), улгуур (бичелеткен хевири), эзер,чулар, чуген, таалын (бичелеткен хевири).

Словарьлыг ажыл: ожук, когээржик, ээргииш, улгуур , чулар, чуген.

Кичээлди эрттирер аргалары: Тайылбыр, беседа, оюн.

Кичээлдин чорудуу:

1.Кирилде кезээ.

Кичээлдин темазы болгаш сорулгазы-биле уругларны таныштырар.

2.Кирилде беседа.

Тывызыктарны уругларга тыптырары.

Уруглар-биле оюннар: «Матпаадыр», «Ужар-ушпас»

3. Словарь-биле ажыл.

Билдинмес состерни уругларга билиндирип тайылбырлаар.

4.Быжыглаашкын.

Хыналда айтырыгларны башкы салыр.

5.Кичээлдин туннели .

Кирилде кезээ.

Башкы: Уруглар, богун бистер бо кичээлде Тыва улустун кыш, чай дивейн чурттап чораан хундулуг оран-савазынче- огже аян-чорук кылыр бис.Бистин аян-чорук кылып чедер оовусте мээн кырган-авам, кырган-ачам чурттап чоруур.Силерни мээн кырган-авамнын, кырган-ачамнын эдилеп чоруур тыва эт-хереселдери-биле таныштырар мен. Аян-чорувусче аьттаныптаалынар , уруглар.

Башкы:Огнун иштинде кандыг эдилелдер барыл адап, сактып ооренилинер, уруглар.

Башкы:Бо чуу деп чувел, уруглар? Кым билирил?

Очур: Бо дээрге ог-дур.

Башкы: Шын харыыладын, Очур, эр-хей!

Башкы: Бо дээрге ог-дур, уруглар. Шаандан тура Тыва чоннун чурттап чоруур оран-савазы. Бо бичииледип каан хевири-дир.

Шупту адаалынар: Ог.

Башкы: Огнун иштинге кандыг эт-херекселдер ажыглап чоруурун билир силер бе, уруглар?

Уруглар: Ийе, билир бис, башкы.

Башкы: Тыва чонум эдилели,
Дыка солужук,н чараш аттыг,
Чамдыктарын сактып оргаш,
Салаа базып, санап корээл.

Ожук – бо дээрге ожук-тур, уруглар.Оон адаанга от салып алыр.Кырган-авам, кырган-ачам бо ожукка одун салгаш, пажын тиккеш, аьш-чемин хайындырып чип чоруурлар.

Шупту адаалынар: Ожук.

Башкы:**А бо дээрге шой паш-тыр**.Оон дензизи болза аар.Ону бичии уруглар угбас. Мындыг паштарга аьш-чем кылыр.Сутту база манаа хайындырып ап турарлар.Паш улуг-бичелиг дорт кулактарлыг болур.

Шупту адаалынар: Шой паш.

Башкы:Мону чуу деп адаарыл , уруглар?

Аяна: Бо дээрге **хымыш-дыр**.

Башкы: Шын харыыладын, Аяна. Бо эдилелди хымыш дээр.

Башкы:Бо дээрге хола хымыш-тыр.Ону кодурерге чиик.Хымыш-биле чемин кудуп, чип чоруурлар. (Уругларга тутсуп коор)

Башкы: А бо дээрге чуу деп чуве-дир, уруглар?

Аяс: Бо дээрге **аяк-дыр**.

Башкы: Шын харыыладын, Аяс, эр-хей, бо аяк-тыр.Аякты шаанда тывалар колдуунда хадындан, ыяштан чазап ап чорааннар. Унген-кирген чонунга аьш-чем кударынга таарымчалыг, безин бузулбас,изивес.Мындыг аякты дазыл аяк дээр. (Уругларга тутсуп коор).

Башкы: А бо чуу чувел, уруглар, кым билир, чугаалап корунерем.

Орлан: **Бо дээрге омааш-тыр**.

Башкы: Бо ыяш омааш-тыр.Ону база хадындан чазап алыр чорааннар.

Дараазында коор эдилеливис- шай согаажы биле балазы-тыва чоннун бир чугула савазы болур.Ону ам-даа Тыва чон ажыглап чоруур.Шай согаажынга шайын соктааш,суттуг сарыг шайын хайындырып ижерлер.Шай согаажын ыяштан кылыр, а дажын хем суундан дилээр чораан.Ол кончуг хоюг, дески, шойбек хевирлиг даш болур. (Уругларга тутсуп коор).

Тывызыкты тывынарам, уруглар:

Бодун коорге борбак чараш,

Мойнун коорге боскаан теве. (хонек)

Башкы: Шын-дыр, уруглар. **Хонек-шаг-тоогунун** эдилели. Ону чес, холадан кылыр. Суттуг шайны кудуп ижеринге херек сава. Хонекти шайны дурген чылыдып алырда, изиг костуг демир иштинче суптар эптиг турган эт.

Оюн «Матпаадыр»

Башкы: Ам дараазында коор эдилеливис-согааш, бала. Ону дыттан, хадындан чазап кылыр. тыва кижиге шагдан бээр тарааны чем кылып келген. Ону соктап алырынга согааш, бала, деспи херек. Бо херекселдерни амгы уеде ам-даа ажыглап чоруур. (Уругларга тутсуп коор)

Башкы: Бо чуу деп эдилел чувел, уруглар, кым билирил?

Аганак: **Бо дээрге деспи-дир.**

Башкы: Шын харыыладың, Аганак, деспи-дир. Бо бурунгу тыва эдилел. Ону ыяштан чазап, кылып чораан. Ол чоннун эн-не унелиг савазы болур. Огге келген аалчыга дулген эътти эскеш, деспиге салып бээр. Кырган-авам деспиге тарааны челбиир, ааржы-курудун база орта чадар. Амгы уеде деспинин унези ол хевээр артып турар.

Тывызыктан ам база тыва кааптаалынарам уруглар:

Чартыы чок хоюм чыда семириди. (Деспи).

Башкы: **Ам коор эдилеливис - когээржик** – база эн ажыктыг саваларнын бирээзи. Ону кештен: хой азы ошку кежинден кылып алыр турган. Бо савага сут, шай, хойтпак кудуп алырга дыка ур уенин иштинде урелбес. Ону хой кадарарда, тайгаже аннаарда, орук чоруурда ап чоруурлар.

Башкы: Бо дээрге тываларнын шагдан тура эдилеп чораан эдилели-**ээргиш**. Ээргиишти чугле чымчак ыяштан кылыр турган. Холга тудуп ажыглаарга чылгыр, чиик болзун дээш. Ону дукту ээрип алырынга ажыглаар. **Ээргииш-унези улуг эдилел**. Кырган-авам ээрип алган дугунден чун уктарны, хол-хаптарны болгаш оске-даа хептерни аргып алыр.

Бацкы: Бо эдилелди чуу деп адаарыл, уруглар, кым харыылаптарыл?

Шуру: Бо эдилелди **аптара деп адаар.**

Башкы: Шын-дыр, эр-хей Шуру, бо эдилелди аптара деп адаар.

Башкы: Ам аптараны коруп корээлинер, уруглар. Бо огнун иштинге ажыглаар эдилел-дир. Аптараны ыяштан чазап алыр чораан. Аптаралар улуг-даа, бичии-даа болур. Аптараны чараштыр ангы-ангы хээлер-биле каастап, чуруп каан болур. Аптара колдуунда кыс (херээжен) кижинин эдилели болур. Аптараны чугле боду ажыдар, хаар турган. Аптарага кыс кижии каасталгаларын: сыргаларын, билзектерин, чинчилерин, торгу постерин, кадакты, документиленерин шыгжап, суп чоруур. Амгы уеде кырган-авам аптаразын ам-даа боду эдилеп чоруур, уруглар.

Шупту адаалынар: Аптара.

Башкы: Ам **дараазында коор эдилеливис-улгуур.** Улгуур бо эдилелди база ыяштан чазап алыр чораан. Улгуурнун кырынга аяк-саваны шыгжаар, а адаанче паштарны шыгжаар. Улгуурге аьш-чемин база суп ап чоруурлар. Улгуурну кожеринге эптиг кылдыр дыка улуг эвес кылдыр чазаар турган.

Шупту адаалынар: Улгуур.

Оюн «Ужар-ушпас»

Башкы: Уруглар, аьт-тыва кижинин оннуу. Ынай-бээр чорук чоруурда, кожерде, мал кадарарда ажыглаар эн-не ажыктыг малывыс-дыр. Аьтты тускай херекселдер-биле дерип ап чоруурлар. Ол дээрге чулар, чуген- бо херекселдерни кырган-ачам кештен кылып ап турар. Чулар, чугенни аьттын бажынга кетсип алыр. Бо херекселдер аьттын чоруун ойлеп чоруур херексел болур.

Башкы: Бо эдилелди чуу деп адаарыл, уруглар, чугаалап корунерем?

Оттук: **Бо эдилелди эзер дээр.**

Башкы: Шын-дыр, эр-хей Оттук.

Башкы: Эзер, чонак -бо херекселдерни аьтты мунарда эзертеп алыр. Эзерни ыяштан чазап алыр. Чонакты аьттын ооргазы оюлбазын (балыгланмазын) дээш чада салып алыр.

Башкы: бо эдилелди таалын-дыр. Ону (арты-дерги)-кештен, каастап тургаш даарап алыр. Манаа чорук чоруурда, кожерде аьш-чем сугар кончуг ажыктыг эдилели-дир. Кырган-ачам аннап алгаш, анынын эьдин таалынынга суккаш, аалынга эькээп чоруур.

Быжыглаашкын:

Башкы: Бо кичээлде мээн кырган-авам, кырган-ачамнын кандыг саваларынын, эдилелдеринин дугайында адап чугаалаштывыс, уруглар?

Саглай: Ожук, аяк, омааш дугайында чугаалаштывыс.

Сайыт: Согааш, бала, деспи дугайында билип алдывыс.

Кандыг сава азы эдилел силерге кончуг таарышты? Чуну сонуургадынар?

Чинчи: Мен аптараны чарашсындым.

Эчис: Мен эзерни сонуургадым, башкы.

Туннел сос :

Башкы: Эр-хейлер! Бо кичээлде мээн кырган-авамнын, кырган-ачамнын база Тыва чоннун эдилеп чоруур саваларынын, эдилелдеринин дугайында адап, коруп чугаалаштывыс. Бо кичээлден хойну билип алган боор силер, уруглар. Ынчангаш моондаа сонгаар тыва чоннун саваларынын, эдилелдеринин дугайында улаштыр адап оорнир бис. Кичээлге шупту кончуг эки ажылдадынар. Четтирдим, уруглар!

Башкы: Кичээливис моон-биле доозулган.